

RELIGIJA IR ETIKA PAGAL TOMĄ AKVINIETĮ

Povilas Aleksandravičius

Paryžiaus katalikų institutas, Filosofijos fakultetas,
21, rue d'Assas, FR-75006 Paris, Prancūzija
El. paštas povilasal@hotmail.com

Straipsnio tikslas – parodyti religijos ir etikos bendrą kilmę Tomo Akviniečio filosofijoje. Religijos sąvoka yra neatsiejama nuo būties metafizikos – ji apibrėžia žmogaus patirtį būties Šaltinio (Dievo kaip Kūrėjo, actus essendi) akivaizdoje. Taikant klasikinį Aristotelio teisingumo apibrėžimą ir tuo pat metu konstatuojant šio apibrėžimo nepakankamumą religijos esmei išreikšti, yra parodomas religinio-metafizinio troškimo fenomenas. Dievas yra suvokiamas kaip Nepažįstamasis, kaip absoliučiai Kitas, link kurio veržiasi žmogus. Šio fenomeno struktūra sutampa su etikos kilmės struktūra: veržimasis link mintimi nesučiumpamo būties Šaltinio yra prigimtinio gėrio įsakinijimas žmogaus buvime. Pamatinė etikos sąvoka – sinderezė – padeda šventam Tomui išreikšti žmogaus ryšį su savo paties ontologinėmis šaknimis, o sąžinės fenomenas, siedamas šias šaknis su psichologiniu lygmeniu, grindžia moralę. Religijos ir etikos bendra kilmė reiškiasi per viena laikį būties Šaltinio ir Gėrio išgyvenimą, kuris suteikia žmogaus būčiai ypatingo skaidrumo, dar vadinamo šventumu.

Reikšminiai žodžiai: būtis, garbinimas, troškimas, Kitas, sinderezė, šventumas.

DOI: 10.3846/1822-430X.2008.16.3.14-22

Įvadas

Tomo Akviniečio filosofinės minties giliausia intuicija – buvimo aktų Akto (*actualitas actuum*, DP: 7, 2, 9) atradimas¹. Apie jį Akvinietis pradeda kalbėti jau savo universitetinės veiklos pradžioje², jį reikia neabejotinai traktuoti kaip visų didžiojo scholasto darbų supratimo raktą. Vėlyvoji scholastika, vyravusi tomizmo mokykloje nuo XVI amžiaus pradžios (Cajetan, Suarez) iki pat XX amžiaus, nesuvokdama šio atradimo reikšmės, suvedė Tomo būties filosofiją į Aristotelio metafiziką, užtemdydama jos originalumą ir sudarydama sąlygas įvairiems jos iškraipymams. Į Tomo religijos idėją buvo

žiūrima tik per formalios Aristotelio teisingumo sąvokos prizmę, pagaliau ši idėja nebuvo vertinama kaip esminis Tomo minties momentas. Etika buvo aiškinama tik kaip moralinis mokymas, todėl iki šiol nėra įprasta išskirti *etinį* Akviniečio moralės elementą.

XX amžiuje, gimstant naujoms filosofinėms paradigmoms, švento Tomo raštai buvo perskaityti kur kas nuodugniau. Buvimo akto Akto idėja tampa tomistinės minties atsinaujinimo širdimi³. Tomas Akvinietis pasirodo kaip itin stipri figūra, pajėgi lygiaverčiam santykiui užmegzti su įvairiausiomis filosofinėmis mokyklomis – tai ir Kanto (Maréchal, Rahner), Hegelio (Brito) sistemos ir vos ne visos

¹ Tą pačią idėją šventas Tomas išreiškia kalbėdamas apie *perfectio omnium perfectionum* („visų tobulumų tobulumas“, DP: 7, 2, 9) ir ypač vartodamas *actus essendi* sąvoką (ST: I, 3, 4, *actualitas omnis formae vel naturae*, „bet kurios formos ar prigimties aktas“).

² Cf. *De ente et essentia*, trumpa opusculė, parašyta 1256 m., galbūt dar anksčiau.

³ Paminėkime Gilson, Sertillanges, Geiger darbus Prancūzijoje, Fabro Italijoje, Przywara, Lotz Vokietijoje.

XX amžiaus minties kryptys – nuo Husserlio fenomenologijos iki Lacano psichoanalizės. Mąstymas apie *actualitas actuum* (*actus essendi*) transformuoja ir mūsų siužetą – religijos ir etikos sąvokas. Pasak švento Tomo, *actus essendi* atradimas yra tiek religijos, tiek etikos kilmės atskleidimas. Intelektualinis buvimo aktų Akto suvokimas yra neatskiriama nuo jo išgyvenimo⁴, o būtent šis išgyvenimas ir sutampa su pačiu religijos ir etikos davimu. Suvokti šį religijos ir etikos kilmės bendrumą pačiame būties davimo akte – tai ir yra suvokti šių sąvokų giliausią esmę.

I. Religija

1. Religijos ir tikėjimo atskyrimas

Tomo mintyje filosofija yra neatskiriama nuo įkvėpimo, kylančio iš tikėjimo. Tačiau Akvinietis rūpestingai išlaiko filosofijos autonomiją teologijos atžvilgiu (ST: I, 1 ; SG: I, 1–8), todėl galime tenkintis tik filosofine religijos ir etikos sąvokų dimensija. Tiesa, filosofinė prasmė švento Tomo mintyje visada lieka teologijos kaimynystėje: filosofinis *actus essendi* supratimas tėra metafizinė priemonė stotis akivaizdoje paslapties, kurią Šventasis Raštas įvardija Dievu, visatos Kūrėju. Bet ši filosofijos ir teologijos kaimynystė nėra skirtingų sričių suplakimas. Vien filosofinio ieškojimo užtenka, kad žmogus, filosofškai atradęs visų būtybės buvimo aktų Akta, išgyventų jo akivaizdoje ypatingą patirtį, kurią galime pavadinti garbinimu: religijos kilmė glūdi čia. Tikėjimas ir teologija čia nebūtini, todėl ir galima teigti, jog žmogus iš prigimties yra religinė, bet ne krikščioniška ar kitaip konfesinė būtybė.

Tačiau kaimynystė visada yra ryšys. Filosofijos ir tikėjimo ryšys yra glaudus, ir religijos sąvoka yra puikus pavyzdys šiam glaudumui atskleisti. Tik autentiška garbinimo patirtis būties Šaltinio (*actus essendi*) akivaizdoje sudaro

tą esminį religijos elementą, kuris yra būtinas bet kuriai tikėjimo išraiškos – teologinio ieškojimo, liturginių praktikų ar religinių-moralinių įstatų – autentiškumui paliudyti. Taip žmogaus prigimtis – religinė – tarsi pati iš savęs patvirtina tikrumą to, kas tikėjimo aktu ateina iš už jos ribų, iš dieviškojo Apreiškimo. Beje, tuo religijos ir tikėjimo ryšio kompleksiskumas dar nėra iki galo parodytas. Šis prigimtinis (religinis) tikėjimo autentiškumo liudijimas tikėjimui yra toks svarbus, kad pastarasis pats padaro žmogų pajėgų religiniam garbinimo aktui atlikti. Tai, kas ateina iš už žmogaus prigimties ribų, šią prigimtį išpildo, išpildydamas jos religinį troškimą. Štai kodėl religinio garbinimo patirtis yra pasiekama ne vien per filosofiją, bet ir neatsižvelgiant į jos kategorijas vien per tikėjimą. Beje, būtent iš čia kyla nuolatinis tikėjimo ir religijos sąvokų painiojimas, nepaisant jų esminio skirtumo. Dar grįšime prie religijos ir tikėjimo santykio. Dabar pažvelkime į religijos sąvoką per metafizinę prizmę.

2. Religijos kaip garbinimo akto metafizinė išraiška

„Religijos esmė glūdi vienintelio Dievo garbinime, kylančiame iš to, kad Jis yra daiktų kūrimo ir jų valdymo pirminis pamatas“ (ST: II–II, 81, 3 ; cf. ST: II–II, 84, 1). Kalbant metafizine kalba, stojimasis būties Akto akivaizdon – garbinimo aktas – yra savo paties buvimo sąmoningo priėmimo aktas. Sąmoningai būti Dievo⁵ akivaizdoje – tai *būti* gryniausią prasmę, būti visų savo buvimo aktų ištakose, žvelgti į visus savo buvimo veiksmus jų Šaltinio horizonte, taigi „vis iš naujo“ juos medituoti ir „vis iš naujo“ juos „perskaityti“: *religendo* (ST: II–II, 81, 1). Čia glūdi religinio kulto pamatinė prasmė, išreikšta per metafizinę buvimo sąvoką. Šventas Tomas perima Cicerono religijos apibrėžimą, pagal kurį žodis „religija“ kyla iš pasakymo „vis iš naujo skaityti apie dieviško kulto dalykus“

⁴ Čia glūdi Tomo Akviniečio ir fenomenologijos suartėjimo pagrindas.

⁵ Dievo kaip *actualitas actuum* (*actus essendi*) sąvoka, kurią čia vartojame, yra „natūraliosios teologijos“, taigi filosofijos, dalis.

(ST: II–II, 81, 1)⁶ ir jį pritaiko savo paties metafizinei religijos sampratai. Religinas žmogus yra tas, kurio buvimo aktai kyla žvelgiant (juos medituojant, „skaitant“) į jų pačių Šaltinį (*actus essendi*): tai ir yra tikrasis garbinimas, kultas, kuris tik vėliau yra įženklinamas įvairiais kultiniais ritaais (ST: II–II, 81, 7). Štai kodėl Tomas perima taip pat ir švento Augustino religijos apibrėžimą, pasak kurio, religiją reikia suprasti dvejopai: kaip nuolatinį Dievo, aukščiausiojo gėrio (nes mūsų būties Šaltinio), *pasirinkimą: reeligere* ir kaip patį ryšį su Dievu: *religando* (ST: II–II, 81, 1). Visi trys religijos apibrėžimai iš esmės sako tą patį dalyką: religija kyla iš būtybių aktų Akto išgyvenimo, t. y. stojimosi Jo akivaizdon, kas yra tolygu Jo kaip visų būtybių Šaltinio pripažinimui ir ryšio su Juo sąmoningam išlaikymui. Religija reiškia kryptį į Dievą. Kreipdamiesi į Jį, mes turime prie Jo prisirišti labiau nei prie visko, kaip prie neišsenkamo visa ko pagrindo (ST: II–II, 81, 1).

3. Religija kaip metafizinio troškimo variklis: veržimasis į Nepažįstamąjį

Priimti savo paties buvimą iš jo Šaltinio, iš radikaliai Kito – tik suvokus šią metafizinę Tomo Akviniečio religijos sampratą, galima jai su tam tikromis išimtimis taikyti Aristotelio teisingumo sąvoką. Pastarosios apibrėžimas gerai žinomas: teisingumas reguliuoja santykį su kitu asmeniu, suteikdamas jam tai, kas priklauso pagal kiekvieno poreikių lygybės principą (ST: II–II, 80, 1). Palikta skola yra žmogui priklausančios gerovės trukdys ir nusižengimas teisingumui.

Religija reguliuoja žmogaus santykį su Dievu. Garbinimo aktas turėtų „panaikinti skolą“ Dievui, nes jo metu žmogus pripažįsta radikalią kūrinių priklausomybę nuo Kūrėjo, taigi lyg Jam visa sugrąžina. Tačiau atidesnis žvilgsnis rodo, jog Aristotelio teisingumo principas, skirtas žmonių visuomenei tvarkyti, negali būti visiškai taikomas santykiui su Dievu. Žmogui,

kaip kūriniui, skolos Kūrėjui yra neįmanoma grąžinti, nes ji sutampa su pačiu buvimu, taigi su pačiu šio grąžinimo (garbinimo) aktu. Šventas Tomas pabrėžia, jog tai, ką religinio akto metu „žmogus grąžina Dievui, neprilygsta skolai“ (ST: II–II, 80, 1). Dievas visada duoda žmogui daugiau, nei šis pajėgia savo dvasia aprėpti. „Skaityti“ visus buvimo aktus jų Šaltinio akivaizdoje – tai paliesti begalybę, nes buvimas yra kiekvieną akimirką Šaltinio atnaujinamas, vis jau kitas, todėl žmogaus pažinimas (paties šio buvimo dalis!) galės tik jame dalyvauti, bet niekada nesugebės jo aprėpti⁷. Nepajėgdamas visiškai pažinti savo buvimo Kūrėjo akivaizdoje (*religendo*) ir sąmoningai jo grąžinti Dievui, žmogus negali atlikti tobulo religinio akto, kaip kad reikalauja aristoteliškas teisingumo apibrėžimas.

Vis dėlto šventas Tomas taiko pastarąjį religijos sąvokai apibūdinti. Tai gali atrodyti keistai, nes nėra įprasta apibrėžti sąvoką, tuoj pat paneigiant šio apibrėžimo tinkamumą. Bet būtent taip Akvinietis siekia pažadinti mintį ir padeda suvokti dalyko esmę. Religijos per teisingumo sąvoką apibrėžimas, išreikšdamas *reikalavimą* išsamiai pažinti iš Kūrėjo ateinantį buvimą, taigi reikalaujamas neįmanomo dalyko, rodo žmogaus *troškimą, kaip tokį* šį reikalavimą įgyvendinti. Šio troškimo ypatybė yra ta, kad, nuolat save iš dalies realizuojamas (nes žmogus turi šiek tiek pažinimo), jis vis labiau auga.

Jį galima netgi traktuoti kaip begalinį, nes pagaliau jis yra begalybės troškimas. Pagal švento Tomo mokymą realybė yra tik tada visiškai suvokiama, kai yra pažįstama didžiausia jos priežastis. Todėl reikalavimas pažinti buvimą jo Šaltinio akivaizdoje sutampa su reikalavimu pažinti patį Šaltinį. Religija kaip garbinimo aktas ir yra šio metafizinio reikalavimo priminimas, troškimo pažinti patį būties Kūrėją skatinimas. Bet čia ir vėl susiduriame su neįmanomumu: nėra įmanoma

⁶ “Religiosus, ut ait Cicero, a religione appellatur, qui retractat et tamquam relegit ea quae ad cultum divinum pertinent”.

⁷ Tomo Akviniečio būties doktriną suprasime tik įsigilinę į jo kūrimo *ex nihilo* filosofiją (ST: I, 44–46; 104), o ypač teisingai suvokdami esmės ir buvimo atskirtį, apie kurią Tomas kalba vos ne kiekviename savo raštų puslapyje ir kuri, deja, buvo klaidinčiai interpretuota net daugumos jo mokinių.

pažinti Dievo esmę, bent jau šiame gyvenime⁸. Turėti tokią pretenziją – tai bandyti sutalpinti Dievą į žmogaus mastelį ir paneigti pačią religijos esmę. Todėl šventas Tomas atsisako kalbėti apie religijos „objektą“ – objekto sąvoka yra per daug priklausoma nuo žmogaus mąstymo kategorijų ir netinka apibrėžti tai, ko siekia religija. Religija yra „tikslas“, bet ne „objekto“ siekimas⁹. Religinis troškimas reiškia, kad žmogus yra radikaliai baigtina būtybė. Būtent dėl šio neįmanomumo pirminė religinio akto raiška visada bus simbolinė, nes ji sieks žymėti tai, ko mes atlikti negalime, ir įženklinti patį šį neįmanomumą, patį žmogaus baigtinumą beribio Šaltinio akivaizdoje. Neįmanomumas to, į ką krypta pati prigimtis. Čia glūdi pirminė religinio kulto prasmė (cf. ST: II–II, 81, 1, 4; II–II, 81, 5).

Išlaikydama žmogų jo buvimo Šaltinio akivaizdoje, religija augina troškimą pastarąjį pažinti, tačiau savyje ji neturi nieko, kas šį troškimą galėtų išpildyti¹⁰. Visa tai, ką pripažįstame kaip iš Jo kylant, jau yra mūsų buvimo (nes mūsų pažinimo) aktas, taigi ne pats Šaltinis. Religijos plotmėje būties Šaltinis visada liks radikaliai nepasiekiamas, amžinai Kitas. Tiesą pasakius, net reiškinys ontologinėmis kategorijomis (Būtis, aktų Aktas, *actus essendi* ir pan.) to, kas religinių tradicijų yra vadinama Dievu, tėra tik Jo siekimas (tikslas), bet jokių būdu ne atskleidimas (objektas), nepaisant to, kad šios kategorijos dažniausiai yra laikomos

aukščiausia pažinimo viršūne. Stengdamasis išvengti, kad žmogiškoji *būties* sąvoka nebūtų primesta Dievui kaip šį visiškai išreiškianti, Tomas Akvinietis netgi naudoja rizikingą formulotę ir teigia, jog „būties nėra“: „Kaip negalima sakyti, jog bėgimas patsai bėga, taip negalima sakyti, kad pati būtis yra“¹¹. Rizikinga formulotė, nes, traktuojant „būtį“ kaip labiausiai tinkamą Dievui vardą (ST: I, 13, 11), ji skamba lyg kvietimas į ateizmą. Žinoma, nebūtų nieko absurdiščiau, kaip įtarti šventą Tomą ateizmu. Čia tik reikia matyti pastangas, kurias deda Akvinietis, norėdamas parodyti, su kokia didele ir nepasiekiamą Paslaptimi žmogus eina į kontaktą religinio akto metu, ir kaip atsargiai reikia apie šią Paslaptį kalbėti. Šios pastangos nėra švento Tomo filosofijos ypatumas: „negatyvioji teologija“, puoselėjamas monoteistinių religinių tradicijų nuo pat pirmųjų amžių, siekė to paties. Religija, suprasta kaip garbinimo aktas, įveda žmogų į tam tikrą Nežinojimą, kuris kaip toks yra paties autentiškiausio ryšio (*religando*) su Dievu pagrindas (ST: I, 8, 1, 1, 4).

4. Religija ir tikėjimas

Tačiau tai, ko žmonija negali tikėtis, o tik troškėti, gali ateiti paties Kūrėjo iniciatyva. Paties žmogaus pastangomis nepasiekiamas, Dievas pats gali žengti žingsnį žmogaus link, jam apsi-reikšdamas. Šis įvykis, kurio metu žmogus pereina iš religijos į tikėjimo sritį, yra antgamtiškas: tikėjimas savyje talpina daugiau nei žmogaus prigimtis, net ir būdama religinė, galėtų pati per save pasiekti. Tikėjimas yra daugiau nei religija, nes jis išpildo tai, ko religija tik skatina troškėti. Štai kodėl šventas Tomas nuolat pabrėžia, jog antgamtinė malonė nepanaikina prigimtios, bet ją išpildo (ST: I, 1, 8, 2).

Būtina akcentuoti, jog šis išpildymas nėra panaikinimas, t. y. prigimtis net ir antgamtinėje plotmėje toliau plėtojosi pagal jai būdingus

⁸ Norint suvokti šio neįmanomumo pobūdį, reikia įsigilinti į švento Tomo Dievo įvardijimo doktriną (ST: I, 12–13).

⁹ „Religija žmogų nukreipia į Dievą ne kaip į objektą, bet kaip į tikslą“ („religio ordinat hominem in Deum non sicut in obiectum, sed sicut in finem“, ST: II–II, 81, 5, 2).

¹⁰ Tiesa, žmogus gali pasiekti tam tikrą Dievo pažinimą ir prigimtiniame plotmėje („natūralioji teologija“). Tačiau jis yra toks blankus ir linkstantis klysti, jog jo menkomis intuicijomis galima pasitikėti tik sąlygiškai, tik nuolat prisimenant, jog Dievas pirmiausia yra Nepažįstamasis Kitas, neprieinama paslaptis, mūsų natūraliam pažinimui pasiekiamas mažiau nei pelėdai saulės šviesa. Bet kokiu atveju šis menkas pažinimas nėra tiesioginis Dievo esmės suvokimas, tik netobulas pastarosios atspindys kūriniuose (CG: I, 3, 6; I, 5; I, 8, 1; ST: I, 12).

¹¹ “Vande sicut non possumus dicere quod ipsum currere currat, ita non possumus dicere quod ipsum esse sit” (IDH: 2). Cf. “... secundum rei veritatem, Causa prima est supra ens” („Iš tiesų pirmoji Priežastis yra anapus būties“ (IDC: VI, 6, 175).

dėsnius, priima patį antgamtiškumą pagal jos pačios taisykles ir savo pačios pranokimą lyg iš jos pačios ateinančio pasaulimo įgyvendinimą. Tikėjimas nepanaikina religijos, bet ją nuolat brandina. Per Apreiškimą ateinantis Dievo pažinimas niekada nėra baigtas, bet nuolat skatina vis didesnę šio pažinimo troškimą. Net ir realiai pažintas, Kūrėjas išlieka radikalčiai Kitas. Jo pažinimas niekada nesibaigia: ši kaita yra pats žmogaus gyvenimas, pats jo buvimas. Tikėjimo paliestas žmogus keičiasi, jo religiniai aktai yra transformuojami ir įgyja tik jo tikėjimui būdingų bruožų, tačiau religijos kaip garbinimo pamatinė prasmė lieka ta pati – tas pats Dievo pažinimo troškimas. Kadangi ši prasmė yra prieinama taip pat ir tikėjimo neturinčiam žmogui, negalima sutapatinti religijos ir tikėjimo: religija gali be tikėjimo apseiti, nors pats tikėjimas skleidžiasi religijos, t. y. garbinimo plotmėje, jį savaip išplodo ir įformina.

Religijos ir tikėjimo santykis, suvoktas kaip viena iš prigimties ir antgamtės ryšio formų, yra talpi tema, kurios toliau negvildensime. Pabrėžkime tik dar vieną dalyką: jeigu religinio garbinimo aktas yra kiekvienam žmogui pasiekiamas ir net būtinas jo kaip žmogaus normaliam gyvenimui, tikėjimas yra iš Dievo kylanti malonė, kurios pats žmogus negali sau suteikti. Tikėjimas visada yra laisvai iš Dievo ateinąs, ir mes negalime pasakyti, kodėl vienam žmogui jis yra duotas, o kitam ne. Tai priklauso nuo to, kaip Dievas nusprendžia įsiterpti į viso pasaulio ir kiekvieno žmogaus gyvenimą, tačiau šios antgamtinės Dievo veiklos niekada visiškai nesuprasime. Tikėjimas yra *malonė*, nors ir besiskleidžianti tik pačios žmogaus prigimties viduje.

II. Etika

1. Gėris kaip transcendentalija

Net ir pats religingiausias žmogus, Dievui labiausiai atsivėręs ir jį pažinti trokštantis, negali būti tikras, jog tikėjimo malonė jį palies.

Šis netikrumas, žinoma, nekyla iš kokio nors Dievo „nenoro“ suteikti tikėjimą, bet dėl to, jog pasaulyje yra būtina palaikyti patį troškimo grynumą, kaip daugiausia tiesos apie žmogų pasakantį fenomeną, taip pat ir dėl būtinumo atskleisti kitas Dievo ir žmogaus artumo formas. Negalėdami gilintis į šią nepaprastą Dievo ir žmogaus susitikimo laisvę, mes, sekdami švento Tomo mintimi, atkreipsime dėmesį į tai, kas Kūrėjo ir žmogaus (*religando*) ryšyje įvyksta būtinai ir kiekvienu atveju. Stojimasis būties Šaltinio akivaizdoje ne visada baigiasi tikėjimu, tačiau visada sutampa su prigimtinio gėrio išaknijimu žmogaus buvime. Bet koks ryšys su *actus essendi*, su buvimo davimu, nors jis būtų gaunamas nemąstant ar priimtas sąmoningu garbinimo aktu, turi etinę dimensiją. Todėl Tomas Akvinietis vertina gėrį (*bonum*) kaip transcendentaliją, t. y. su pačia būtimi kaip tokia konvertuojamą elementą, šalia vienio (*unum*) ir tiesos (*verum*) (DV: 1)¹². Heideggeris, kurio būties filosofiją galima gretinti su Tomo ontologija¹³, niekada nesutiko su šia samprata, kategoriškai atmetė pozityvų būties ir tradicinės etikos ryšį (Heidegger 1961: 416)¹⁴.

Kuo remiasi šventas Tomas? Mes turėtume išsryškinti jo mintį, pasak kurios būtis ir gėris tėra viena į kitą įsismelkusios tos pačios realybės dimensijos. Bet mes tai jau padarėme, pristatydami religiją kaip garbinimo aktą. Stojimasis prieš savo paties buvimo Šaltinį, pabrėžėme, yra veržimasis (troškimas) link absoliučiai Kito. Ši išėjimo iš savęs paties ir veržimosi link to, kas tu

¹² Kituose savo raštuose Tomas Akvinietis, tiesa, gana diskretiškai įtraukia į transcendentalijų sąrašą taip pat ir grožį (*pulchrum*): ST: I, 5, 4, 1; DV: 22, 1, 12 („tas, kuris trokšta gėrio, trokšta kartu ir grožio“).

¹³ Gilson, E. 1983. *Constantes philosophiques de l'Être*. Paris: Vrin, 123–142, 201–230; Rioux B., 1963. *L'être et la vérité chez Heidegger et saint Thomas d'Aquin*. Paris: PUF; Lotz, J.-B. 1975. *Martin Heidegger und Thomas von Aquin*. Pfullingen: Neske; Lindblad, U.-M. 1987. *L'intelligibilité de l'être selon Thomas d'Aquin et selon Martin Heidegger*, coll. *Publications Universitaires Européennes XX/208*, Bern: Peter Lang.

¹⁴ Cf. Heidegger, M. 1946. *Über den Humanismus*. Francfort-sur-le-Man: Klostermann.

nesi ir niekad nebūsi, struktūra ir yra tomistiškasis gėrio apibrėžimas: *bonum est ens ad aliud*, gėris yra būtis *kitam*, kaip ir tiesa (DV: 1, 1). Bet jeigu tiesa, nors ir eidama į kitą (*ad aliud*), turi tendenciją baigtis žmogaus intelekto viduje (nes ji yra pažinimo aktas), gėris visada liks išorėje (ST: I, 16, 1), nes Kitas niekada negalės būti pažintas iki galo. Todėl Kitas kvies Jo trokštančią žmogaus valią nuolat iš savęs išeiti ir be perstojo veržtis link Jo, o būtent tai ir sutampa su gėrio įsmelkimu pačiame žmogaus buvime, t. y. su pačia žmogaus būtimi. Beje, ir paties Kito, kaip būties Šaltinio, struktūra atitinka šią etinę ekstazę: pasak Tomo, pats būties davimo faktas rodo, jog Kitas išeina iš savęs kito link. Kurdamas, dieviškasis *ens* yra *aliquid* (DV: 1, 1)¹⁵. Tai krikščioniškosios minties tradicijoje buvo suteminta kaip Dievo kenozė. Taip pirminis gėris, kaip Kitas pats visiškai niekada nepasiekiamas, pats save skleidžia žmogaus būtyje: „*Bonum est diffusivum sui et esse*“ (SG: I, 37, 5)¹⁶. Būties Kūrėjas, kurį žmogus užčiuopia religinio akto metu, yra taip pat ir žmogaus pamatinio gerumo – jo buvimo etinės dimensijos – Šaltinis¹⁷.

Beje, būtent ši dimensija garantuoja religijos autentiškumą, t. y. jos kaip troškimo grynumą. Būtent gėris, apibrėžtas kaip nuolatinis išėjimas iš savęs ir veržimasis į Kitą, neleidžia pastarojo suvesti į tai, ką savo pažinimu pasiekiamo, ir taip išlaiko Jo paslaptį ir troškimą Jo siekti (SG: I, 8, 2). Kadangi Tomo etika yra neatskiriama nuo tokių sąvokų kaip Kitas, religija, troškimas, nuo tokių temų kaip išėjimas iš savęs ir neįmanomumas sučiuoti Kitą savo mintimi, yra galimas jo filosofijos sugretinimas su Levino metafizika. Tiesa, Tomui yra svetima „anapus būties“ idėja, kaip ir troškimo (*désir*) supriešinimas su poreikiu (*besoin*) (Levinas 1990: 121).

¹⁵ Ar pats neigimo principas, t. y. kitiškumo šaltinis, *aliquid*, yra transcendentalija? Atrodo, jog galima atsakyti teigiamai, nors pats Akvinietis ir visa filosofinė tradicija šios idėjos neplėtojo. Apie santykių Švenčiausioje Trejybės statusą žr. ST: I, 28.

¹⁶ „Gėris yra savęs paties ir būties skleidimas“.

¹⁷ Čia kyla sudėtinga blogio problema, kurią šventas Tomas sprendžia remdamasis būties „stokos“ idėja, ST: I, 48–49.

Vis dėlto niekada negalime pamiršti, jog, pagal Akvinietį, pati Būties sąvoka apibrėžia Dievą tik pagal didžiausio tinkamumo, o ne pagal sutapatavimo principą (ST: I, 13, 11).

2. Etika ir moralė

Troškimas pažinti Nepažįstamąjį yra žmogaus minties variklis. Atsistojimas nepasiekiamo Kito, kaip visų buvimo aktų Akto (*actus essendi*), akivaizdoje leidžia sugriebti visus būtybių buvimo aktus (visas daiktų esmes, *essentia*) jų prasidėjimo momente, o šis sugriebimas ir apibrėžia pačią mintį (kaip *intellectus*¹⁸) (ST: I, 79 ; DV: 15). Šia prasme religija kaip garbinimo aktas yra minties gyvybė¹⁹. Būtent todėl giluminė žmogaus mintis (*intellectus*) yra varoma troškimo, o šis yra neatskiriama nuo etikos, t. y. nuo gėrio išaknijimo žmogaus buvime ir nuo paties buvimo plėtros pagal gėrį. Tik gyvenant šioje gelmėje, t. y. tik minčiai pasiekiant visų daiktų ir paties žmogaus šaknis, galima *būti* geram. Tik paklūstant šiam gelminiam gėrio davimui, galima ir visą mūsų išorinį gyvenimą, tvarkomą įvairių moralinių nuostatų, paversti autentišku. Moralė kyla iš etikos. Ir moralės tikrumui ši kiltis yra būtina kaip nuolatinis, *gyvas* jos šaltinis. Todėl Tomo Akviniečio moralė prasideda svarstymais apie *troškimą* ir visų moralinių nuostatų palenkimu

¹⁸ Norint teisingai suvokti švento Tomo filosofiją, būtina suprasti skyrimą tarp *intellectus* ir *ratio*. *Intellectus* yra dalyvavimas pačiame Dieve, besireiškiantis kaip intuityvus (*intuitus*) būties struktūros suvokimas, prasiskverbiantis iki pat jos šaknų. *Ratio* stengiasi „pavyti“, ką *intellectus* užčiuopia. *Ratio* mums yra gerai pažįstamas – tai mūsų diskursyvusis protas, mąstymo mechanizmai, pažangi sąvokų kūryba ir jų vartojimas. Semdamasis savo gyvybę (savo buvimo aktą) iš *intellectus*, *ratio* tėra menkas *intellectus* šešėlis (*umbra*). Ši *intellectus/ratio* dialektika išreiškia žmogaus racionalumo struktūrą, kuri yra sudėtingesnė nei atrodo iš pirmo žvilgsnio: būdamas kažkas daugiau nei *ratio*, *intellectus* žmoguje reiškiasi kaip *ratio* ir sudaro su juo *tą patį* pajėgumą (*potentia*).

¹⁹ Apie Tomo Akviniečio ontologinę gyvybės sąvoką žr. ST: I, 18.

šiam troškimui²⁰. Sukeisti etiką ir moralę vietomis, t. y. vertinti moralines nuostatas kaip pirminį gėrio šaltinį, reiškia nustelbti etiką ir pagaliau atimti iš pamatinio gėrio jo gyvybę. Štai kodėl moralizavimas visuomet baigiasi jo kategorišku atmetimu, o įstatymu paremta moralė – amoralumo protrūkiais. Tik žmogui pažadinus gyvą *troškimą* eiti gėrio link, moralinės nuostatos įgyja galimybę tapti solidžiomis žmogaus raiškos priemonėmis.

3. Sinderezė ir sąžinė

Moralė persmelkta etikos – tik vadovaujantis šiuo principu galima suprasti švento Tomo moralinę doktriną. Kiekviename šios doktrinos elemente – tikslė ir priemonė, valioje ir laisvėje, dorybėse ir įstatymuose – reikia ieškoti jo šaknų, kurios yra pačios būties įkvėpimas. Kiekvienos būtybės ar reiškinių šaknys yra suvokiamos intelektu, tačiau *sicut intellectus, ita voluntas*: kaip intelektė, taip ir valioje (ST: I, 64, 2; I, 82, 1–2). Kadangi intelektinis suvokimas yra neatsiejamas nuo prigimtinio gėrio davimo, kartu su intelektu yra pažadinama valia, t. y. troškimas siekti gėrio. Etinis troškimas yra religinio troškimo dimensija, gėrio siekimas sutampa su veržimusi į buvimo Šaltinį. Čia glūdi *sinderezės* fenomenas (DV: 16; ST: I, 79, 12)²¹, pirmasis priesakas (*primum praeceptum legis*), kuris skelbia: *bonum est faciendum*, gėris yra siektinas (ST: I–II, 94, 2). Žodis *sinderezė* yra neišverčiamas, jis yra graikų žodžio *syneidesis*, reiškiančio sąmonę, atmaina, kurią šventas Jeronimas yra taip apibūdinęs: „Sąmonės kibirkštis, kuri neužgeso net Kaino širdyje, kai šis buvo išvytas iš rojaus, kuri mums, kai esam nugalėti gašlumo ir kvailybės, parodo, kad elgiamės blogai“ (PL: 22). Šventas Tomas jį perima iš Jeronimo ir pabrėžia šio fenomeno

absoliutų fundamentalumą: *sinderezė* yra lyg pats buvimas besiskleidžiantis prigimtinėje gėrio dimensijoje, todėl jo netekti reikštų nustoti būti (cf. DV: 16, 3). Būčiai kiekvieną akimirką ateinant iš Dievo, kaip aukščiausio Gėrio, *sinderezė* reiškia paties buvimo-gėrio davimo momentą, pačias šaknis, todėl ji yra toji instancija, kurioje žmogaus būtis yra pati gryniausia (DV: 16, 2). Mūsų nuolatinis veržimasis į laimę (*beatitudo*), kad ir kaip ją suprustume, yra šios instancijos nuojauta.

Sinderezė yra gelminis etinis principas. Kas gilu, yra plika akimi nematoma ir sunkiai pasiekama. Tačiau žmogaus norai, užmačios, darbai ir kasdienybė – tai, kas matoma, yra iššakniję būtent šioje būties gelmėje. Ar šios šaknys yra gyvos, priklauso nuo žmogaus išiklausymo į savo paties buvimo Šaltinį, nuo garbinimo akto, kurį mes jau aptarėme, kalbėdami apie religiją. Sunkiai įsivaizduojamas žmogus, kurio šaknys būtų visiškai mirusios. Kad ir kaip toli žmogus būtų nutolęs nuo savęs paties, jis išlaiko ryšį su *sinderezė*: be šio ryšio jis nustotų būti. Matomoje gyvenimo plotmėje *sinderezė* reiškiasi per sąžinę²². Pastaroji sieja du polius: nuo žmogaus nepriklausantį jo buvimo Šaltinį (ontologinis lygmuo) ir konkrečias gyvenimo patirtis (psichologinis²³ lygmuo) (DV: 17). Jungtis nepanaikina skirtumo. Absoliučiai, t. y. pačiu savo buvimo faktu, priklausydamas nuo ontologinio Šaltinio, psichologinis lygmuo išlaiko visišką autonomiją to paties Šaltinio atžvilgiu. Ryškiausias šios autonomijos pavyzdys yra žmogaus galimybė atsukti prieš savo paties buvimą ir gyventi remiantis nebūties principu (DV: 24, 3)²⁴. Ontologinės priklausomybės ir psichologinės nepriklausomybės, *sinderezės* ir sąžinės jungtis sudaro Tomo Akviniečio moralinės filosofijos

²⁰ Žr. pačią *Summa theologica*, I–II struktūrą ir ypač pirmuosius klausimus.

²¹ Moralinių veiksmų paklusimas (sąžinė) *sinderezė* yra analogiškas *ratio* siekimui susijungti su *intellectus*. Todėl šventas Tomas analizuoja *sinderezę* ir sąžinę kartu su *intellectus* ir *ratio*, kaip jų analogus valios srityje.

²² Perėjimas iš *sinderezės* į sąžinę yra laisvė: ši fundamentali Akviniečio laisvės samprata turėtų būti visų svarstymų šia tema pamatas. Cf. ST: I–II, 13, 1.

²³ Psichologiją suprantame pagal senąją žodžio „psichē“ prasmę kaip sielos gyvenimą.

²⁴ Čia susiduriame su blogio problema, cf. *Summa theologiae*, I, qq. 48–49.

pamatą. Kuo labiau žmogus įsiklausys (sąžinė) į būties balsą (sinderezė), tuo labiau jo gyvenimas artės prie buvimo pilnatvės. Vis lengviau ir geriau sąžinė suvoks, kur yra išsipildymas (*beatitudo*), nurodomas sinderezės. Kuo labiau žmogus tols nuo savo Šaltinio, tuo labiau jis artės prie nebūties. Sąžinė bus apsunkusi ir paviršutiniška. Nebūties principo valdomas gyvenimas gali net priversti sąžinę klysti (DV: 17, 2), matyti būti ten, kur nieko nėra, gėrį ten, kur vyrauja blogis, bet net ir tokiu atveju ji liks sinderezės įrankis. Todėl net ir „objektyviai“ klystančios sąžinės balsui reikia paklusti (DV: 17, 4–5 ; ST: I–II, 19, 5). Čia glūdi nepaprastai svarbus Tomo moralinės filosofijos principas, kurio nepaisymas iškreipia visą etinio gyvenimo sampratą. Kadangi sąžinė yra sujungta su sindereze (ontologinė priklausomybė), ją vadiname Dievo balsu žmoguje (DV: 17, 1, (c) 6), net jeigu psichologinėje plotmėje ji klysta (DV: 17, 2, 3–6). Kaip suprasti šį dievišką neklystamumo elementą, glūdintį pačioje klaidoje? Būties Šaltinis gali pataisyti žmogaus gyvenimą per pačią klaidą, klaida gali būti perkeičiama į tiesą, buvimas gali atgimti nebūtyje, jeigu žmogus parodo principinį norą siekti gėrio. Viskas priklauso nuo įsiklausymo į būties balsą, nuo garbinimo, į kurį galima atsigręžti net tada, kai gyvenimas jau yra tapęs tikrais griuvėsiais ir būties bei nebuvimo mišinys nebeleidžia atskirti gėrio nuo blogio.

III. Religija kaip šventumas. Apibendrinimas

Religijos sutapatinimas su etika leidžia šventam Tomui religiją vertinti kaip dorybę, nes ji „daro žmogų gerą, kaip ir jo darbus“ (ST: II–II, 81, 2). Religija yra netgi pati didžiausia iš etinių dorybių, nes ji labiausiai priartina prie Dievo kaip prie didžiausio Gėrio (ST: II–II, 81, 6). Tačiau kad ir koks būtų artumo laipsnis, atstumas tarp Dievo, kaip Kūrėjo, ir žmogaus, kaip kūrinio, išlieka begalinis, kaip tarp begalybės ir baigtinybės. Tai nėra svarbu, pabrėžia šventas Tomas. Dievas ateina į žmogaus būtį, žvelgdamas į jo

norą, o ne į jo galimybes (ST: II–II, 81, 6, 1). Paradoksas, kurį įvairiausiomis formomis atranda žmonijos išmintys: pats keliavimas jau yra tikslo pasiekimas. Lyg priemonės talpintų tikslą, laikas – amžinybę, kūriniai – Kūrėją. Garbinimo aktai įveda žmogų į ypatingą dinamiką, į įtampą, kurioje žmogaus buvimas nuolat peržengia savo paties ribą, kuri tuo pačiu yra nustumiama vis toliau. Ši riba, žyminti būtybės ir buvimo Šaltinio skirtumą, apibrėžia šventumo zoną. Į ją neįmanoma, bent šiame gyvenime, įeiti, tačiau garbindamas žmogus prie jos prisiliečia, todėl jo buvimas tampa skaidrus, kaip iš šaltinio ištekanči pirmoji versmė. Būtent šiam būties skaidrumui Tomas Akvinietis taiko šventumo sąvoką ir ją tapatina su religija: „Šventumas yra tyrumas. Jis yra žmogaus dvasios ir jos aktų prisitaikymas prie Dievo. Todėl savo esme šventumas nesiskiria nuo religijos“ (ST: II–II, 81, 8). Žmogaus dvasios prisitaikymas prie Dievo yra religinis garbinimas, jos aktų – etika. Bet tai tėra racionalus suskirstymas (*secundum solum ratione*), realybėje tai yra viena.

Literatūra

- Gilson, E. 1983. *Constantes philosophiques de l'Être*. Paris: Vrin, 123–142, 201–230.
- Heidegger, M. 1961. *Nietzsche II*, Pfullingen: Neske.
- Heidegger, M. 1946. *Über den Humanismus*. Frankfurt-sur-le-Man: Klostermann.
- Levinas, E. 1990. *Totalité et infini. Essais sur l'extériorité*. Paris: Le Livre de Poche.
- Lindblad, U. M. 1987. „L'intelligibilité de l'être selon Thomas d'Aquin et selon Martin Heidegger“, coll. *Publications Universitaires Européennes*, XX/208. Bern: Peter Lang.
- Lotz, J. B. 1975. *Martin Heidegger und Thomas von Aquin*. Pfullingen: Neske.
- Patrologiae Latinae*, t. 25, Turnholti, Typographi Brepolis Editores Pontificii (PL).
- Rioux, B. 1963. *L'être et la vérité chez Heidegger et saint Thomas d'Aquin*. Paris: PUF.

Tomas Akvinietis. *In Boetti De Hebdomadibus expositio* (IDH).

Tomas Akvinietis. *In librum De Causis expositio* (IDC).

Tomas Akvinietis. *De Potentia* (DP).

Tomas Akvinietis. *Scriptum super Sententiis* (S).

Tomas Akvinietis. *Summa contra Gentiles* (SG).

Tomas Akvinietis. *Summa theologiae* (ST).

Tomas Akvinietis. *De Veritate* (DV).

RELIGION AND ETHICS ACCORDING TO THOMAS AQUINAS

Povilas Aleksandravičius

The aim of this paper is to show a common origin of religion and ethics in the philosophy of Thomas Aquinas. The concept of religion is closely related to metaphysics of being because it expresses the experience of a person facing the Source of being (God as Creator, actus essendi). By applying the aristotelian concept of justice and, at the same time, by pointing out its insufficiency to express the essence of religion, saint Thomas reveals the phenomenon of simultaneously metaphysical and religious desire. God is known as the Unknown, as absolutely Different, to which human being aspires. The structure of that phenomenon coincides with the structure of the origin of ethics: aspiration to the Source of being, imperceptible by the mind, forms the roots of natural good in the being of a person. With the help of synderese, which is one of the fundamental notions of ethics, saint Thomas clarifies the link that human being constantly maintains with his own ontological roots. The phenomenon of moral conscience, which links the deep heart of human being with the psychological level, is used as a basis to establish morals. Thus, common origin of religion and ethics occurs in the simultaneous real experience of the Source of being and of Good, experience which grants human being a particular purity called holiness.

Keywords: being, worship, desire, other, synderesis, holiness.

Įteikta 2008-04-07, priimta 2008-05-10